

Славия Бърлиева (София, България)

ОЛОМОУЦКИЯТ И ПРАЖКИЯТ МИСАЛ И СЛУЖБИТЕ ЗА СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ

В колекцията от първопечатни книги на Университетската библиотека в Братислава под сигнатура Inc. 393 се намира един от оцелелите до наши дни екземпляри на мисала на Оломоуцката църква, отпечатан от Георг Стукс в Нюрнберг през 1499 г.: *Missale Olomucense. Norimbergae, Georgius Stuchs; III. Kal. Apr. (30.III) 1499. 2°*. Това издание е отбелязано от Ирмрих Котван в неговия репертоар на инкунабулите в Словакия. От цитираните там описи на други колекции инкунабули става ясно, че паметникът е сравнително добре засвидетелстван – в около десетина екземпляра¹.

Мисалът от Братиславската университетска библиотека е непълен – липсват осем листа между означените като CLXXXVI и CLXXXVII, както и трите последни листа. Книгата е подвързана с дъски, облечени с кафява кожа, особено силно протрита на гърба. Липсват и двете закопчалки. Украсата на инкунабула не е особено богата. Встъпителните инициали А–D са ръчно изпълнени в сиво-бяло със зелен и златен пълнеж и имат размер 50 x 50 мм, а при началата на следващите текстове са отпечатани в червено².

На първия форзац има записка от ръката на някой си Georgio Celeo, в която се съобщава, че на 26 юни 1615 г. Йоан Конупка, каноник на катедрал-

¹ K o t v a n, I. Inkunábuly na Slovensku. Matica Slovenská, Martin, 1979, № 852. Там са цитирани описите и на другите известни екземпляри на книгата, пазени в Южна Чехия, Унгария, Хърватско, Полша, Австрия и САЩ: Hain-Copinger, 1138 (C o p i n g e r, W. A. Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum. T. 1–2. Berlin, 1926); Weale – Bohatta, 689 (W e a l e, W. H. I. Bibliographia liturgica. Catalogus missalium ritus latini ab anno MCCCCLXXIV impressorum. Collegit W. H. Iacobus Weale, iterum edidit H. Bohatta. London, 1928, 120); G o f f, F. Incunabula in American Libraries. A third Census of 15 century books recorded in North American collections. New York, 1964, 678; B a d a l i ć, J. Inkunabule u Narodnoj republici Hrvatskoj. Zagreb, 1952, 762; R i e d l, M. Katalog prvotisků jihočeských knihoven. Praha, 1974, 692 et 693; L o u d a, J. Soupis prvotisků Universitětní knihovny v Olomouci a její pobočky v Kroměříži. Praha, 1956, 1257 et 1258; D o k o u p i l, V. Soupis prvotoskou z fondů Universitětní knihovny v Brně. Praha, 1970, 818–821; A l k e r, H. Katalog der Inkunabeln der Universitätsbibliothek Wien. Wien, 1958, 397; S a j ó, G., E. S o l t é s z. Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. T. 1. Budapest, 1970, 2299; B o h o n o s, M., E. S z a n d o r o w s k a. Incunabula, quae in bibliothecis Poloniae asservantur. T. 2. Wratislaviae – Varsaviae – Cracoviae, 1970, 3780; K o t v a n, I. Inkunábuly archívov, múseí a niektorých historických knižnic na Slovensku. Martin, 1963, 162.

² K o t v a n, I. Inkunábuly na Slovensku..., p. 273.

ния храм в Оломоуц, е изпратил и дарил на църквата в Галгошч (Хлоховец) този мисал по обреда на Оломоуцкия диоцез: Anno Millesimo Sexcentesimo Decimoquinto. 20 die Mensis Junii Admodum Reverendus et Clarissimus Dominus Joannes Konupka. Cathedralis Ecclesiae Olomucensis et Collegiate Cremsir [...] Canonicus. Nec non Archidiaconus Znogmensis et Parochiae Eccles[...]
Gdaussoviensis Collator et Patronus. Missale hoc secundum ritum Dia'cesis Olomucensis ordinatum pro Ecclesia gdaussoviense misit et donavit...

На титулната страница се чете ръкописният екслибрис Con[ven]tus Tirnaviensis S[ancti] Jacobi – т.е. книгата е била притежание на францисканския манастир „Св. Яков“ в Търнава. На гърба ѝ върху цяла страница е поставен печат – гравюра с инсигниите на Оломоуцкия епископ – тиарата с жезъла и герб с короновани лъвове и флорални елементи.

Съдържанието на Оломоуцкия мисал следва обичайната структура на тези литургически паметници. Както е известно, в латинския обред мисалът е литургичната книга на извършващия служба свещеник, която съдържа всички текстове на молитвите, четивата и песнопенията на църковната служба и е възникнала чрез обединяването на отделните литургични книги. Наименованието му произлиза от понятието *missa*³ – меса, богослужение, литургия. Разглежданият тук инкунабул е интересен с това, че с две свои основни части се явява източник на текстове, свързани с кирило-методиевските извори. Той ни предлага една неотбелязана в кирилометодиевистиката календарна бележка за славянските просветители и една посветена на тях служба. В началото му (на лист 3^r-8^v) е публикуван календар, в който за седмия ден на мартенските иди⁴ (т. е. за 9 март) е отбелязан празникът на св. Кирил и Методий, а пък в частта, наричана *commune sanctorum*, е публикувана служба за двамата апостоли (f. CCXIV^v – CCXV^r).

За календарната бележка може да се каже само, че тя е единствената *rubrica*⁵ измежду празниците за март, т. е. празникът за св. Кирил и Методий надвишава по ранг другите първостепенни празници в месеца, между които е и например такъв важен за региона празник като пренасянето на мощите на св. Вацлав. Към означението *Cyrelli et Metudii CCXIII*⁶ е добавена бележката *IX lectiones* – т. е. пълната служба за него има 9 четива⁷. Славянските

³ Още през V в. е доказано значението на думата *missa* в смисъл на литургичен акт, богослужение, с визиране на неговия край, „отпуса“. Едва от VI в. започва да означава евхаристичното богослужение.

⁴ Календи, нони и иди са трите основни дати във всеки месец от римския календар, първоначално свързани с лунните фази и служещи като изходна точка за определяне на другите дни. Идите са тринадесетият или петнадесетият ден от месеца и съвпадат с пълнолунието. През месец март идите са били на 15-ия ден. За да се пресметне датата, указаното число (в нашия случай 7) трябва да се извади от цифрата на основната дата (тук 15), увеличена с единица (защото и самата тя влиза в пресмятането): $15 + 1 - 7 = 9$.

⁵ Изписването с червено мастило на инициалите, заглавията, първите редове на текста или на важни части от него се е означавало в средновековния латински с глагола *rubricare*. Оттам идва и терминът *rubrica* – думи или букви, изписани с червено, за да се подчертае тяхното значение.

⁶ Т. е. службата се намира на л. 214 от книгата.

⁷ Четивата (*lectiones*) се четат на утринната, след произнасянето на псалмите на вечерната с антифоните и стиха от Псалтира, който ги следва, също отпуса и благослова (*Psalmes Nocturnorum cum Antifonis, Versibus, Absolutionibus quoque, et Benedictionibus*). Девет четива се четат в службата, наричана *duplica*, както и в т. нар. *semiduplica*. *Duplica* се отслужва на множес-

In dñe ma dñe leta. cccij. **Oro.**
Obeatu martyre tuu uen
cessauit interuenire p uobis.
cuius die celebramus translati
onis: qia tuc nos posse saluari
confidimus. si eius precib' ma gu
bernet ecclesia. cuius letatur te
bonate festiuitate gl'iosa. **Per.**
Epla. Beatus uir qui inuentus
est. cxxxix. **Or.** Domine pueni
sti tu in benedictionibus dulcedinis:
posuisti in capite eius coronam de lapi
de precioso. **V.** Vita petijt a te: & tribu
isti ei longitudinem dierum in seculu seculi
Tract'. Deliberasti aie. cc. **Euan.**
Si quis uult p' me ue. ccc. **Offert.**
Posuisti dñe in capite eius coronam
de lapide precioso: uitas petijt a te tri
buidisti ei. **Secret.** Martyris tui
uenceilai precibus dñe plebis
tue dona seculifica: ut q' tibi tuo
grata sunt instituto. gratiora
tibi fiat precinuo supplicatis.
Magna est gl'ia ei' in salu. **Comu.**
tari tuo: gloria et magni decori im
pones sup eus dñe. **Copl.** Sum
ptis domie remedijs sempiter
nis. tuoru mudent corda fide
liu: ut beati martyris tui uen
cessai translationis insignia. q'

corporalibus officijs exequuntur.
pia cordis intelligentia com
prehendant. **Per to.** Cirilli &
Sacerdotij confessor' yntf.
Sacerdotes eius induant salu
tare: et sancti eius exultatione exulta
bunt. **Ps.** Memoro domie dauid: et
uis mansuetudinis eius. **Gla** in re
cellis et yte missa est dicitur. **Oro**
Ossilume deus q' nos per
beatos pontifices et con
fessores tuos nostrosq' aplos
et patronos cirillu & metudiu
ad credulitatem fidei cristiane
uocare dignatus es. p'sta: ut q'
eoru festiuitates in presenti ue
neramur. eoru etia gloriā eter
nam consequi mereamur. **P.**
Epla. Plures facti sunt sacer
dotes. cccv. **Grab.** Sacerdotes
eius induant salutare: et sancti eius
exultatione exultabunt. **V.** Illud produ
tam romu dauid: parauit lucernam
cristo meo. **Tract'.** Qui seminant
in lachry. cccix. **Ena.** Sint lumbi
ui precincti. cccv. **Offert.**
Letamini in dño & exultate iusti:
et gloriamini oēs recti corde. **Secret.**
Tribue nos quis dñe sacrifi
cys presentib' adiuuari in me
moria sanctoru tuoy confesso

rum atq; p̄dicatū. necnō apo-
stolorū et patronorū n̄corū ci-
rilli & merudij quā hodie faci-
mus gloriosam. Cō. **A**go vos
elegi de mūdo ut ratis & fructū alle-
ratis: & fructus vester maneat. Cōpl.

Pasti celestibus sacramētis
imploram' clementiā tuā dñe
deus: ut beatorū cōfessorū atq;
p̄dicatū tuorū necnō aploꝝ ac
patronorū n̄corū cirilli et me-
rudij meritis adiuemur. quorū
hodierna die festiuitate glori-
amur. Per so. Gregorij pape

Accetores dei b̄dicite dñm:
Tacti et humiles corde lauda-
re deū. P̄. B̄dicite oia opa domi-
ni dño: laudate & superexaltate eū i secula

Deus qui anime sa-
cti tui gregorii eterne
beatitudinis p̄mia dūlisti. cō-
cede p̄picius: ut q̄ pctōꝝ n̄corū
pōdere preminur. eius ap̄ te
p̄cibus subleuemur. P. Ep̄la.
Dedit dñs d̄fessio. cccv. Gra.

Furauit dñs et nō penitebit est tu-
es sacerdos in eternū sc̄m ordinem
melchisedech. ij. Dixit dñs dño meo
sede a dextris meis. Tract. Beat'
uir q̄ timet. cc. Eua. Vigilate q̄a
nescitis. cccvij. Ofse. Veritas

mea & misericordia mea sū ip̄o: et in t̄on-
meo exaltabitur cornu eius. Serf.

Annue nob' dñe ut aie famu-
li tui gregorii hec p̄lit oblatio.
quā immolādo totius mundi
tribuisti relaxari delicta. Com

Fidelis seruus et prudēs quē con-
stituit dñs sup familiā suā: ut det il-
lis in tempe tritici mensurā. Cōpl.

Prestent nob' dñe sp̄s tua sc̄ta
p̄libitū: & interueniētib' b̄ti gre-
gorij meritis. ab oib' nos ab-
solue peccatis. Per. Longini
militis. In uirtute tua dñe. cccij.
Ḡlia in ex. et It̄e missa ē dicunt.

Deus q̄ de dextro la-
tere filij tui sanguines in
preciū & aquā in lauacrū p̄ la-
ream lōgini militis emanare
uoluisti. ut nos ab opibus inī-
quitatis emūdaret. p̄sta q̄tis:
ut q̄ etulstē b̄ti lōgini militis fe-
sta ueneramur. ip̄ius apud te
in cessioib' adiuemur. Ep̄la
B̄tis uir q̄ i sapi. cccxix. Ep̄
B̄tis uir q̄ timet dñm: i mādati
ei' cupit uiuere. ij. Postq̄ i terra erit
semē ei': generatio rectorū b̄dicetur
Trac. Desideriū aie. cc. S. Joh.
In illo t̄: Rogauerūt x̄ie
Iudei pilatū ut frāgeren

апостоли се споменават и в календарите на други латински литургични книги, между които и в два ръкописни мисала от Библиотека „Сечени“ в Будапеща (Széchenyi Könyvtar): *Missale Olomucense* (cod. l. m. ae 92) от XIV в. и т. нар. Братиславски мисал (*Missale Possoniense*) (cod. l. m. ae 218) от XV в. В тези мисали обаче не са отбелязани служби за св. Кирил и Методий⁸.

Що се отнася до разглеждания първопечатен Оломоуцки мисал, в него службата е попаднала при общите служби – в частта *Commune sanctorum*, след апостолските служби (*in vigilia apostolorum*). *Commune sanctorum* обаче е сбирка от литургични и молитвени формуляри⁹ за последованията от денонощния кръг за празниците на онези светци, за които няма специални текстове или има само части¹⁰. Тук се публикуват различните по тип служби – за апостоли, за мъченици, за изповедници и йерарси, за девици-мъченици и т. н. Службата за двамата апостоли е „лична“ и не може да бъде отнесена към тази част на мисала. Ако обаче си спомним, че липсват 8 листа тъкмо при л. 187 – там където започват общите служби, обяснението е, че са се загубили началните текстове и оглавлението на частта, наречена *Proprium de sanctis*¹¹. Към нея именно принадлежат службите на отделните светци, подредени според църковната календарна година. Календарът показва, че службата за св. Кирил и Методий е предназначена за датата 9 март. Озаглавена е *Cirili et Metudii confessores* (За Кирил и Методий изповедници).

Както е обичайно при кратките служби, или по-точно казано при служебните формуляри от мисала, така и тази е изградена чрез маркиране на основните структуриращи елементи на чествания празник, „облечени“ в съответните библейски текстове. Западното богослужение е доминирано още от раннохристиянската епоха от римската богослужерна практика, която въвежда в месата собствен певчески хор – *Scola cantorum*, и оформя три основни богослужерни действия, наричани *процесии*, които този хор придружава с песнопения. Те се наричат *introitus* (вход), *offertorium* (приношение) и *communio* (причастие) и всеки път завършват с молитва на служещия свещеник – съответно наречена *Collecta*, *Secreta* и *Postcommunio* или *Completa*¹². Процесията са дали името и на самите песнопения¹³ и затова началното песнопение в латинската служба, което съпровожда тържественото влизане на клира, се нарича *introitus*. Интроитусът обикновено е изграден върху псалми предимно с христологично съдържание¹⁴.

тво празници, между които храмовият празник на дадена църква, на празниците на светци, които по традиция се честват в дадена област, църква или манастир. *Semiduplica* освен в други случаи се отслужва и в дадени области и общности, при които празникът традиционно се чества потържествено, въпреки че по принцип неговият ранг е по-малък в останалия католически свят. Срв. *Rubricae Generales Missalis*. – In: *Missale Romanum. Romae – Tornaci – Parisiis*, 1914, XXIV–XXV; *Breviarium Romanum. Romae*, 1929, p. XXXIX.

⁸ Срв. R a d ó, P. *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae*. Budapest, 1973, p. 90, 162.

⁹ Тези „формуляри“ се състоят от основните структурни елементи на службата, към които са посочени използваните за съответния празник изменяеми песнопения.

¹⁰ S t u l b e r, A. *Commune Sanctorum*. – In: *Lexikon für Theologie und Kirche* (по-нататък LfThK). Т. 3. Freiburg, 1986, col. 24.

¹¹ Специалните служби за светци.

¹² Срв. J u n g m a n n, J. A. *Missarum solemnna. Eine genetische Erklärung der römischen Messe*. Т. 1. Wien, 1953, 57–222.

¹³ Така напр. вместо *antiphona ad introitum* обикновено срещаме само *introitus*.

¹⁴ Срв. В о о m, U. *Introitus*. – In: LfThK. Т. 5, col. 24. И в наше време текстовете на интроитуса в по-голямата си част (около 78%) са от Псалтира.

При разглеждания текст, посветен на св. Кирил и Методий, функцията на интроитуса е свързана смислово със съдържанието на приведения към него стих 15 от псалом 131¹⁵: *sacerdotes eius induam salutari et sancti eius exultatione exultabunt*¹⁶ и 131:1: *Memento Domine David et omnis mansuetudinis eius* – свещениците му ще облека в спасение, и светиите му с радост ще се зарадват (Пс. 131:16); Спомни си, Господи, Давида и всичката му тъга (Пс. 131:1)¹⁷.

Следва *Gloria*¹⁸, един от най-знаменателните химни в латинското богослужение, който се изпълнява само на празници за съответния диоцез, тогава когато на утринната е изпълнен химнът *Te Deum*. Неговото присъствие показва високия ранг на празника на славянските апостоли. Маркирано е само началото *Gloria in excelsis*¹⁹, а непосредствено след това идва първата молитва – *oratio*.

Тази първа от трите молитви е отправена към Отца в името на неговите „блажени архиереи и изповедници“ и на „нашите апостоли и закрилници Кирил и Методий“ и съответно завършва с възгласа *Per Dominum*. Тя е интересна с това, че разгледана в сравнение с молитвите от хърватските глаголически служби за славянските апостоли²⁰ и с т. нар. Моравска служба – *Adest dies gloriosa*²¹, е идентична с тази от Моравската служба. Това е съвсем естествено, ако си спомним, че тя е съставена за нуждите именно на Оломоуцкия диоцез, чиято основна литургична книга е и Оломоуцкият мисал.

След молитвата е поместено първото от двете четива, обикновено откъси от апостолските послания, наречени *epistola*²². В нашия случай това е посланието на апостол Павел до евреите (Евр. 7:23). Отбелязано е само неговото начало, като за следващите пасажии има препратка към друго място в книгата.

¹⁵ Атрибуцията на библейските цитати е направена с помощта на електронния корпус на латинската християнска литература и неговата търсеща програма *Cetedoc Library of Christian Latin Texts* – 3. Louvanii Noui, 1996, за което благодаря на института *Monumenta Germaniae Historica* в Мюнхен. За обстояйните обяснения върху някои от особеностите на римската литургична практика дължа благодарност на сестра Евстохиум от бенедиктинския конвент „Венио“ – Мюнхен.

¹⁶ *Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem*. Stuttgart, 1983, p. 936.

¹⁷ Преводът е цитат от: Библия. С., 1992.

¹⁸ *Gloria* – слава (лат.).

¹⁹ *Gloria in excelsis Deo* е хвалително и молително песнопение, което се изпълнява по време на Светата литургия за неделята и празниците, а и в дните на Пасхалния цикъл. Въведено е в римската литургия през VI в. от папа Симах и се е изпълнявало най-напред на Рождество Христово, по-късно обичайно само в епископската литургия, а от XII в. е разрешено и за останалите тържествени служби. – Срв. К и п з, L. *Gloria in excelsis Deo*. – In: *LfThK*. Т. 4, col. 967.

²⁰ Люблянска, Новлянска и Виенска (вж. Л а в р о в, П. А. Материали по истории возникновения древнейшей славянской письменности. Л., 1930, 128–146; Т е о д о р о в - Б а л а н, А. Кирил и Методи. Т. 2. С., 1934, 82–102.

²¹ Службата с начало *Adest dies gloriosa*, създадена във връзка с постановеното през 1349 г. честване на св. Кирил и Методий в Оломоуцкия диоцез. Вж. *Magnae Moraviae fontes historici*. Т. 2. *Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Brno, 1969, 337–345.

²² *Epistola* – писма, послания (лат.). Посланията се произнасят само от поддякона, който държи в ръцете си книгата и чете обърнат към олтара, ако няма амвон. Това се обяснява със символичната натовареност на ритуала – алегорията на евангелист Йоан, който гледа към Христос.

Следващата съставна част на службата е едно песнопение, наречено *градуал*. Градуалът е песнопението, което следва първото четиво на службата, но обикновено няма смислова връзка с него. Името му се свързва със стъпалата²³ на амвона, пред които певецът (кантор) изпълнява соловите песнопения по време на богослужението. Градуалните псалми са наследство от старозаветния ритуал. В Псалтира като такива псалми са означени 120–134²⁴. В нашия случай това е отново началният псалом, последван от псалом 125: 5, 6: *Qui seminant in lacrimis[; in gaudio metent]* – Които са сели със сълзи, ще жънат с радост.

След евангелското четиво²⁵ *Sunt lumbi vestri precincti* (Лук. 12:35) се изпълнява т. нар. *offertorium*²⁶ – песнопението, изпълнявано при приношението на светите дарове, в случая Пс. 31:11: *Letamini in Domino et exultate iusti: et gloriamini recti corde* – Веселете се в Господа и радвайте се, праведници; тържествувайте, всички прави по сърце.

След оферториума е поместена втората молитва, която завършва приносителната част на службата. Още от VIII–IX в. тя се е произнасяла шепнешком и затова е наречена *Secreta*²⁷. В този случай се измолва Божията милост в „памят на твоите [Боже,] изповедници и архиереи и наши апостоли и закрилници Кирил и Методий“ (*in memoria sanctorum tuorum confessorum atque pontificum, necnon apostolorum et patronorum nostrorum Cirilli et Metudii quam hodie sacrimus gloriosam*).

Тайната молитва се следва от третата основна част на службата – причестяването – *communio*, по-точно от антифоните *ad communionem*. Като такова песнопение, придружаващо причестяването на участниците в литургията, най-напред се е пее псалом 33, схващан като най-подходящ за евхаристията заради стих 9: *Gustate et videte quoniam bonus Dominus* – Вкусете и ще видите, колко благ е Господ. В римския обред евхаристичният контекст отстъпва назад и текстът на комуниото се избира във връзка с чествания празник и неговото разположение в църковната година²⁸. Често псаломът на комуниото се заменя с евангелското четиво за деня²⁹, към което се изпълнява псалом от интроитуса или друг, подходящ по съдържание псалом. При разглежданата служба е използван текст от Евангелието на Йоан – глава 15, стих

²³ Gradus – стъпало (лат.).

²⁴ Всеки от тях е озаглавен *Cantitum graduum* / ᾠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν (Песен на Възкачванията). Както личи и от българския превод, теолозите не са единодушни в мнението, че този израз означава „песен на стъпалата“. Мнозина го тълкуват като „песен на възкачванията“ на завръщащите се от изгнанието във Вавилон.

²⁵ За литургийното евангелие и неговото разпределяне вж. Ч и ф л я н о в, Б. Литургика. С., 1996, 228–231.

²⁶ По-точно *antiphona ad offertorium*, понякога през Средновековието наричани и *offerenda*.

²⁷ *Secreta* – тайна (лат.) е името на молитвата, която завършва приносителната част на службата. В по-старата римска традиция е означавана точно така – *oratio super oblata*, и е била произнасяна на висок глас като останалите молитви. Тайна е наречена под влиянието на галската литургия и схващането, че приносителната процесия е тайнство (*arcanum*) и трябва да бъде съпроводжана от тихо произнасяна молитва. Срв. J u n g t a n n, J. A. Цит. съч.

²⁸ Така например Пс. 1–26 се използват за празниците на Четиридесетница, а Пс. 8–118 се пеят в неделите след Петдесетница.

²⁹ В съвременната римска литургия в повече от 60% от случаите.

16³⁰. Тази последна част на службата завършва с третата молитва, наречена *postcommunio* или *completa*, която обикновено се въвежда с приканване към молитва. В нашия случай тя е поместена под рубрика *completa*, а обичайните формули като *oremus* (да се помолим) или *quaesumus* (да поискаме) са заместени с формула, визираща отслужената вече служба: *Pasti celestibus sacramentis* (заситени с небесната служба) *imploramus clementiam tuam Domine Deus* (призоваваме твоята милост, Господи Боже). Самото моление е искането за застъпничеството на светите Кирил и Методий. Молитвата, а и цялата служба, завършва с т. нар. опосредстваща формула *Per Dominum*³¹.

Разглежданата служба за св. Кирил и Методий не е била предмет на изследване в кирилометодиевистиката. Освен че представлява още един латински извор за славянските апостоли, тя обяснява и един отдавна познат, но останал необяснен, славянски богослужебен текст за тях. Този текст е публикуван от А. Александров през 1895 г. по препис, намерен в архива на отец И. М. Мартинов (1821–1894)³², но неизвестно по какъв ръкопис направен³³. П. Лавров го споменава като сръбски, вероятно транслитериран от глаголически ръкопис³⁴. По-късно А. Теодоров-Балан препечатва текста като „добавка“ към западните славянски служби, но без допълнителен коментар³⁵.

Ако сравним тази „Кратка служба Кирилу и Методию“, както я представлява А. Теодоров-Балан, със службата от Оломоуцкия мисал, то веднага проличава еднаквата структура на двата текста и това, че рубриците на едната са буквален превод на другата. За разлика от хърватските глаголически служби, където оглавленията на отделните части са пославянчени латински формули³⁶, тук се натъкваме на техните точни преводи. Такива са например *introitus – приспун; graduale – степенное; offertorium – принос; secreta – тайная* и т.н. Освен „рамката“ на двете служби, почти напълно съвпада и съдържанието на отделните рубрики. Така и в двата случая началният псалом е 131, а химнът е *Gloria! Слава*; като апостолско послание се чете Посланието на апостол Павел до евреите (7:23); песнопението след първото четиво и в латинския, и в славянския вариант е началният псалом 131, но в първия случай той е последван от псалом 125, а във втория – от псалом 109. Различни псалми се изпълняват и при приноса и причестяването. Това е лесно обясним вариант в състава на службата, тъй като според Оломоуцкия мисал тя се е извършвала на 9 март, а славянската според наслова у Балан „в дънъ 5.июлѣя“. Така единият празник попада в празниците в периода на св. Четиридесетница, а другият – в празниците след св. Петдесетница, т. е. в периоди, за които се пеят различни псалми³⁷.

³⁰ Иоан. 15:16 е един от антифоните и при съвременните общи служби за апостоли извън пасхалния цикъл. Срв. *Graduale sacrosanctae romanae ecclesiae. Abatia S. Petri de Solesmis*, 1974, 436–437.

³¹ *Per Dominum nostrum Iesum Christum* или *Per Christum Dominum nodtrum* са разширените формули, които тук са заместени с кратка.

³² Срв. З а и м о в а, Р. Мартинов, И. М. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2. С., 1995, 625–626.

³³ Памятники древней письменности и искусства. Т. 107. СПб., 1895, 29–31.

³⁴ Л а в р о в, П. Кирило та Методій у давньослов'янському письменстві. Київ, 1928, с. 120.

³⁵ Т е о д о р о в - Б а л а н, А. Цит. съч., 103–104: Кратка служба Кирилу и Методию.

³⁶ Единственият подобен случай тук е съкратената форма *Vp.* – очевидно съответстваща на латинското *versus*.

³⁷ Вж. и бел. 30.

Различието в датите на честване обуславя и още едно различие – в славянската служба са вписани и три указания за реда на службата, които липсват в латинския текст. По принцип в мисалите има обща част, която описва богослужението в отделните му части³⁸. Като указание за четенето на светото Евангелие в Римския мисал стои: „Finito Evangelium ...incipit, si dicendum sit, Credo“³⁹ (Като свърши [четенето на] Евангелието, започва Верую, ако [то] трябва да бъде казано). Това обяснява и бележката „Ръци вѣрую осмице ради светую апостолу †“ от славянската служба, с която завършва евангелското последование. В латинската служба Символът на вярата се е казвал при редица конкретни указани случаи, между които „In festis duodecim Apostolorum, et per Octavas“⁴⁰ (и на празниците на Дванадесетте апостоли и на [техните] октави⁴¹). В случая трите бележки се отнасят до празника на св. апостоли Петър и Павел (29 юни), чиято октава съвпада с празника на славянските апостоли 5 юли.

Другите две бележки от славянската служба също са свързани с октавата на празника на светите апостоли. Едната се отнася до т. нар. *praefatio* (предисловие): „Прѣдъсловие о апостолѣхъ осмице ради.“ Префациото е преди всичко благодарствена молитва, чиято главна тема е историята на Спасението чрез Христа. В римската литургия този основен мотив постепенно се нахъсва и се явяват огромен брой формули, отнасящи се до отделните празници на църковния календар. Тук се натъкваме на указание за префацио за апостолски празник. Последната бележка „По томъ всъпомни осм, св. апостолу“ визира практиката на *commemoratio* – възпоменанието за вторичен по отношение на деня празник, какъвто е октавата на св. апостоли Петър и Павел по отношение на празника на св. Кирил и Методий.

Ето и двата сравнявани текста:

Братислава, Университетска библиотека – Inc. 393, f.214 v –215 r
Cyrilli et Metudi Confessorum Introitus. [Ps.13:16] Sacerdotes eius induam salutare et sancti eius exultationem exultabunt.

Psalmus. [Ps. 131:1] Memento domine David et omnis mansuetudinis eius.
Gloria in excelsis et Ite missa est dicuntur.

А. Теодоров-Балан. Кирил и Методи⁴²

Кратка служба Кирилу и Методиу Приступъ. – Пс. 131: Иерѣи твои, господода, да облѣкутъ се въ правѣду и прѣподобѣнии твои да възрадууютъ се. Давида ради, раба своего, не отъврати лица Хръста своего.

Пс. тѣжд. [Пс. 131]: Помени господи Давида, и всю кротость его.

Вр.: Слава отьцу.

³⁸ Този Ritus celebrandi missam дава указания за ритуала при всяка от частите на службата.

³⁹ Missale Romanum, XXXIII.

⁴⁰ Пак там, XXVI–XXVII.

⁴¹ Октавата е попразненство, отдание на празник по източната традиция, на осмия ден от празника. Най-старата октава (IV в.) е Великденската, след това е засвидетелствана октавата на Богоявление. Към края на Средновековието този следпразник се мултиплицира до такава степен, че папа Пий V (1566–1572) започва да го ограничава, докато папа Пий XII го редуцира до попразненствата на Рождество, Великден и Петдесетница – срв. L ö v e n b e r g, В. Oktav. – In: LfThK. Т. 7, col. 1127.

⁴² Текстът се привежда така, както е у Теодоров-Балан, А. Цит. съч., 103–104, като се запазва и старият правопис на изданието.

Oratio: Piissime deus qui nos per beatos pontifices et confessores tuos nostrosque apostolos et patronos Cirillum et Metudium ad credulitatem fidei cristiane vocare dignitatus es. Presta ut qui eorum festivitatem in presenti veneramur, eorum festivitatem in presenti veneramur. Per Dominum.

Epistola [Hebr. 7:23] Plures facti sunt sacerdotes CXCIV⁴³.

Graduale [Hebr. 7:23] Sacerdotes eius induam salutarem; et sancti eius exultatione exultabit

V[ersus] Illuc producam cornu David; paravi lucernam Christo meo.

T[ractus] [Ps. 125:5, 6] Qui seminant in lacrimis CXCIX⁴⁴.

Evangelium: [Lc. 12:35] Sint lumbi vestri precincti CXCVI⁴⁵.

Offerta [Ps. 31:11]: Letamini in Domino et exultate iusti: et gloriamini omnes recti corde.

Secreta. Tribue nos quaesumus Domine sacrificiis presentibus adiuvari in memoria sanctorum tuorum confessorum atque pontificum nec non apostolorum et patronorum nostrorum Cirilli et Metudii quam hodie sacrificimus gloriosam.

Communio [Io. 15:16]. Ego vos elegi de mundo, ut eatis et fructum afferatis: et fructus vester maneat.

Completa. Pasti celestibus imploramus clementiam tuam Domine Deus: ut beatorum confessorum atque pontificum tuorum necnon apostolorum ac

Молитва. Всьемоги вѣковѣчнии боже, иже чрѣзь блаженая исповѣдника своя и архиерѣя Курила и Метода словѣньскимъ кезикомъ къ познанию имени твоего прити даль еси, подаждь, да еюже праздникомъ славимъ се въ тою сѣдружение сѣдинимъ се Господемъ.

Чѣтение епископие бл. Павла апостола къ Еврѣомъ; Евр. 7. – Братие! Множайши бѣше иерѣи, зане яко сѣмрътию възбранаеми суть...

Степенью(е). Пс.131: Иерѣи его облѣкутъ се въ сѣпасение, и прѣподобнии его радостию възрадууютъ се.

Вр.: Тамо възращу рогъ Давидовъ, уготовахъ свѣтильникъ Хрѣсту моему. Аллел., аллел.

Вр.: Пс. 109: Клетъ се Господь... Аллел.

† *Последование св. евангелия отъ Луки.* – Лук. 10. – В оно време назнамена господь...

Рѣци вѣрую осмице ради светую апостолу †

Приносъ. – Пс. 67. Дивень богъ въ светихъ своихъ...

Тайная. – На моление наше просимъ господи, и на своихъ вѣрнихъ приношения призри, да тебѣ будутъ угодни въ праздникъ твоихъ светихъ, и намъ прибаветь помощь твоего помилования.

По томъ възпомни осм. св. апостолу. Прѣдъсловие о апостолѣхъ осмице ради.

Причещение. – Мат. 10. Еже глаголю вамъ въ тѣмъ...

По причещение. – [а. Молитва]. Просимъ всьемоги боже, да иже намъ рачиши подати дари небеские, ходатающема светима твоима Куриломъ и

⁴³ Цифрата 195 препраша към страницата в книгата, където текстът е цитиран изцяло.

⁴⁴ Препратка към с. 199 на мисала.

⁴⁵ Препратка към с. 196.

xj	f	v	
	g	iiii	Translatio sancti wenceslai cxcviii ix. lco.
xix	A	iii	
viii	b	ii	
	c	No.	Thome de agno Perpetue z felicitatis cxcviii
xvj	d	viii	
v	e	vii	Cirilli z metudij cxcix ix. lectionu
	f	vi	
xiii	g	v	
ii	A	iiii	Gregorij pape cxcix ix. lectionu
	b	iii	
x	c	ii	
	d	Id ^o .	Longini martyris cxcix ix. lectionum
xviii	e	xvii	Apulis
vii	f	xvi	Serordis virginis cxcix
	g	xv	
xv	A	xiiii	Joseph nutritoris domini cxcix
iiii	b	xiii	
	c	xii	Benedicti abbatis cccx ix. lectionum.
xii	d	xi	
i	e	x	
	f	ix	
ix	g	viii	Annunciatio marie cccx ix. lectionum
	A	vii	Castuli martyris cccx
xvii	b	vi	
vi	c	v	
	d	iiii	
xiiii	e	iii	
iii	f	ii	

† iii

vt det illis in tpe tritici mēsuram.
Lōpl. **N**ec nos dñe q̄s com
munio sc̄a letificet: q̄ bti tho
me cōfessoris tui suffraganti
bus meritis: z virtute robore
tionis actus ex crescant. **Per.**
CSāctorū cirilli z metudij.



Acerdotes
dei bñdicite
dño: sancti z
hūiles corde
laudate deū.
ps. Benedi
cite oīa ope
ra dñi dño:
laudate z su
perexaltate
eū in secula.

Kyrriel. sūmū qđ placet. **G**la i
ex. Credo. **I**tem mis. ē. dicūt. **O**ro

Omn̄s p̄s pijs̄sime deus. qui
nos p̄ bt̄os p̄t̄ifices ac
cōfessores tuos. n̄r̄osq; ap̄los
z patronos cirillū z metudi
um ad credulitatē fidei xp̄ia
ne vocare dignat̄ es. p̄sta: vt
q̄ eorū festiuitate ī p̄senti glia
mur. eorū glia m̄leḡ merea
mur eternā. **Per.** aliā ōro di
dei. iij. q̄ placet. **E**pl̄a. Plures
facti sūt. **C**xcv. **G**ra. **S**acerdo
tes. **C**xciii. **T**ractus. **Q**ui semi.
Clxxxj. **E**uā. **S**int̄ lūbi. **C**xcvj.
Offer. **G**loriabūt. **C**xcij. **S**ec̄.

Preces n̄ras q̄s dñe z tuorū
respice oblatiōes fidelū: vt ti
bi grate sint in tuorū festiuita
te sc̄torū metudij z cirilli con
fessorū z p̄t̄ificū: z nob̄ cōfe
rāt tue p̄pitiatiōis auxiliū.
p̄fatio cōis. **C**om̄. **E**go vos
elegi de mūdo: vt eatis z fructū af
feratis: z fruct̄ v̄i maneat. **L**ōpl̄.
Repleti sacramēto repatio
nis hūane. p̄sta q̄s dñe: vt p̄
q̄ nob̄ munera dignaris p̄be
re celestia. intercedētibus sc̄tis
tuis metudio z cirillo cōfesso
rib̄ z p̄t̄ificib̄. p̄ h̄c eadem
tribuas nob̄ ih̄rere donis ce
lestib̄. **P.** **C**Gregorij pape



Acerdotes
dei bñdicite
dño: sci z hū
miles corde.
laudate deū.
ps. Bñdici
te oīa opa do
mini domio

laudate z superexaltate eū ī sc̄a. **G**la
ī ex. Credo. **I**tem mis. nō dicunt̄.

Omn̄s q̄ aīe famuli dño.
tui gregorij eterne bt̄i
tudinis p̄mia stulisti. cede
p̄pitiū: vt q̄ pctōz n̄r̄oz p̄
tere p̄minimur: eī apud te p̄ci
bus subleuemur. **Per.** **E**pl̄a.
Vedit dominus confessionē
Cxcv. **G**ra. **I**urauit dñs z non

patronorum nostrorum Cirilli et Metudii meriter adiuvemur, quorum hodierna die festivitatem gloriamur. Per Dominum.

Методомъ, подаси прѣзрѣти земьяная Господемъ.

По томъ въспомни осм. св. апостолу.

[б. Друга молитва во име на Кирила и Методия]. Въсемоги вѣковѣчъни боже, иже чрѣзъ блаженая Курила и Метода исповѣдника своя и архирѣя, ни къ единству хрѣстіяньские вѣри милостиво призвати изволилъ еси, подаждь молимъ те, да иже о настоющемъ ею праздыницѣ право веселимъ се, тою благими молитвами къ вѣчнѣи славѣ прити утегнемъ Господемъ нашимъ Ису-Хрѣстомъ.

Съпоставянето на двата текста установява аналогията, но за съжаление не позволява никакви категорични изводи, тъй като от лаконичните бележки на А. Александров, П. Лавров и Ал. Теодоров-Балан дори не става съвсем ясно дали славянският текст е препис от славянски ръкопис, или пък е превод, направен от самия отец И. М. Мартинов⁴⁶. В това отношение проучването на архива на Мартинов би било твърде плодотворно, както и сравняването на службата на Светите братя от други преписи на мисала, свързани с регионите, където традиционно се чества паметта им.

База за такова сравнение може да бъде още един ръкопис от Университетската библиотека в Братислава. Там се съхранява още един мисал⁴⁷ – под сигнатура 22 В, 62902, който съдържа служба за св. Кирил и Методий. Това е *Missale Pragense ecclesie*⁴⁸, отпечатан във Венеция през 1507 г. за нуждите на Пражкия диоцез. Празникът на славянските апостоли в него също е предназначен за 7-ия ден на маргенските иди, т. е. за 9 март. Той е отбелязан в календара като първостепенен празник с 9 четива (f.4). Формулярът за службата е публикуван на лист 219 между службите за светци (*Proprium de sanctis*). Той е по-кратък от Оломоуцкия, но пък е придружен с миниатюра на двамата светци – те са изобразени като църковни йерарси с епископски жезли в ръце и държат помежду си Божи храм. Съдържанието на рубриките в тази служба не съвпада напълно с описаните по-горе. Формулярът изглежда по следния начин:

Sanctorum Cyrilli et Methudii. Sacerdotes Dei benedicite Dno: sancti et humiles corde laudate Deum. Ps. [Ps. 102:22]⁴⁹ Benedicite omnia opera Domini Domino

⁴⁶ Повод за такова предположение дават двете молитви, с които завършва славянският служебен формуляр. Може би отец Мартинов е издирил повече от един препис и е преписал молитвите, които обикновено са вариацият елемент в различните преписи на една кратка служба.

⁴⁷ Тази старопечатна книга е придобита от библиотеката през 1987 г. Тя ми бе показана от д-р Месарошова, завеждащ ръкописния отдел, за което ѝ благодаря сърдечно.

⁴⁸ Този мисал е различен от първопечатния Пражки мисал от 1479 г., който не съдържа в календара си чешки светци. (Ср. T o b o l k a, Z. *Missale Pragense of 1479*. – In: *Monumenta Bohemiae Typographica*. Т. 9. Prague, 1931. За справка относно този инкунабул, запазен в 4 фрагментарни екземпляра, съм задължена на уважаемите колеги Е. Коцева и Е. Блахова.

⁴⁹ Пс. 102:22, или по-точно Дан. 3:57 – *benedicite omnia opera Domini Domino laudate et superexaltate eum in saecula*. – In: *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*. Т. 2. Stuttgart, 1983, p. 1350.

laudate et superexaltate eum in saecula. *Kyriel'*. Summum quod placet. *Gloria* in excelsis. *Credo*. Ite missa est dicuntur. *Oratio*: Omnipotens Piissime deus qui nos per beatos pontifices ac confessores tuos nostrosque apostolos et patronos Cirillum et Metudium ad credulitatem fidei cristiane vocare dignatus es, presta, ut qui eorum festivitate in presenti gloriamur, eorum gloriam consequi mereamur eternam. Per [Dominum]. *Alia oratio* diei III. Qui placet. *Epistola* [Hebr. 7:23] Plures facti sunt. *Graduale* [Hebr. 7:23] Sacerdotes. *Tractus* [Ps. 125:5, 6] Qui seminant. *Evangelium* [Lc. 12:35] Sint lumbi. *Offerta* Gloriabuntur *Secreta*. Preces nostras quesimus Domine et tuorum respice oblationes fidelium: ut tibi grati sint in tuorum festivitate sanctorum Metudii et Cyrilli confessorum et pontificum; et nobis conferant tue propitiationis auxilium. *Prefatio communionis*. *Communio* Ego vos elegi de mundo, ut eatis et fructum afferatis et fructus vester maneat. *Completa* [Io. 15:16] Repleti sacramento reparationis humane presta quesimus Domine: ut per quod nobis munera dignaris prebere celestia. Intercedentibus sanctis tuis Metudio et Cyrillo confessoribus et pontificibus, per hec eadem tribuas nobis inherere donis celestibus. Per [Dominum].

Сравнението между Кирило-Методиевите служби в двата мисала показва някои незначителни различия в състава им, които са свидетелство за относително стабилна и единна текстова традиция на разглеждания литургически паметник. Пражкят мисал има различен въвеждащ псалом, и то поскоро библейски цитат (Дан. 3:57), свързан обикновено с Пс. 102:22. Първата молитва е идентична с тази от Оломоуцкия мисал, с единствената стилистична добавка *omnipotens* към молитвеното обръщение *piissime Deus*. Еднакви са епистолиите, градуалният псалом, псалмът на трактуса⁵⁰ и евангелското четиво, а така също и причастното четиво (*communio*). Тайната молитва (*secreta*) и третата молитва (*completa*) са различни в двата формуляра и биха могли да бъдат по-точно атрибуирани след допълнително изследване на всички известни „западни“ служби, посветени на Светите братя Кирил и Методий.

Slavia Barlieva (Sofia, Bulgaria)

THE MISSALS FROM OLOMOUC AND PRAGUE AND THE SERVICES OF SS CYRIL AND METHODIUS

(Summary)

The article presents two short services of SS Cyril and Methodius still not scientifically discussed from two missals in the University Library at Bratislava – an incunabulum (Inc. 393) and an early printed book (22 B, 62902). The first one is the *Missale Olomucense* from 1499 and the other one is a new acquisition of the Library – *Missale Pragensis ecclesiae*, printed in 1507 in Venice. Both books contain in their calendars notes on the festival of the saints on March 9 and in the part of *Proprium sanctorum* formulars of their services, which are published now. On the basis of comparative analysis the author traces out the relationship between these texts and a Slavic short service of the two holy brothers, known from the archives of p. I. Martinov, S. J.

⁵⁰ Tractus – от лат. tractim (в една стъпка). Песнопение, което първоначално е било част от градуала и се изпълнява при служби, отслужвани по време на Великия пост и на Великден. Понякога понятието се тълкува като превод на гръцкото εἰρμός. Текстовете на трактуса са главно от Псалтира.